

**SUBJEKT I NACIONALNE IDEOLOŠKE PARADIGME
U POSTKOMUNISTIČKOM KONTEKSTU
(NA PRIMJERU MODERNDORFEROVA ROMANA *PREDMESTJE*)**

Tomislav Zagoda

Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Key words: subject, ideology, identity, anchoring point, subtext.

Summary: This paper analyzes confrontation of the subject with ideological forms in post-communism, Slovenian reality in novel *Predmestje* by Moderndorfer in particular. We approach relations among symbolization, subjectivity and the anchoring point as a place of identification. Freud's psychoanalysis, Lacan's psychoanalytic theories, Althusser's theory on ideology and the conceptual system from Žižek's study *Sublime Object of Ideology* are applied to the study as compatible methodological apparatuses.

Uvod

Nema sumnje da je roman *Predmestje* roman o nacionalizmu i ksenofobiji. Isto tako nema sumnje da je to angažirani roman koji govori o nacionalizmu i ksenofobiji kao simptomima koji impliciraju nekakvo društveno nezadovoljstvo i nesklad. Jasan je i stav autora, radi se o patološkoj pojavi koja podsjeća na plemenske rituale, o svojevrsnoj mitskoj svijesti zadojenoj predodžbama o nacionalnom praiskonu, etničkom integritetu i čistoći. Naravno, mogući su razni pristupi u tumačenju navedene problematike s obzirom na predmet interesa: mitološki, arhetipski, sociološki, filozofski i sl. Budući da nas u ovom izlaganju prije svega zanima tematsko-idejni sloj, pokušat ćemo analizirati taj odnos psihoanalitičkim (uz pomoć strukturalističkog) konceptualnim aparatom. U prvom djelu bavit ćemo se određenjem pojma subjekta, artikulacijom nesvjesnoga te procesom simbolizacije i subjektivacije prema Lacanovoj, odnosno Althusserovoj teoriji.

U drugom dijelu razmatrat će se pitanje ideologije u svezi Žižekove teze o lažnoj ideološkoj svijesti i nacionalizma kao identifikacijske potrebe u skladu s navodima iz Bitijeve knjige *Upletanje nerečenog*. Na kraju, ukazat ćemo na odnos globalizacijskih procesa,

multikulturalnih zahtjeva i pozicije subjekta iz perspektive svojevrsne postkolonijalne čežnje za nacionalnim identitetom, odnosno «okućenjem».

1. Subjekt ili popunjavanje praznine

Da subjekt nije nikakva konzistentna homogena cjelina, psihoanaliza je davno dokazala. Naime, otkrićem nesvjesnoga kao mračnog mjesta uskladištenih načela ugone postalo je jasno kako već unutar vlastitog entiteta čovjek posjeduje nedostupnu enklavu kao radikalno suprotnu svjesnome, svojevrsnu traumatsku jezgru koja pulsira poput Aliena u suterenu psihe. Dakle, pojedinac je već unutar sebe podijeljen i podvojen, u njemu već postoji i čuči Drugi, nepoznat i tajnovit. Prolaskom kroz registar imaginarnog i stupanjem u simbolički poredak prihvaćajući označiteljske prakse određene kulture i ideologije dolazi do procesa subjektivacije. To bi otprilike značilo da je subjekt naučio reći „mama“, „tata“, služiti se vilicom i nožem, sakupljati sličice nogometaša ili odijevati Barbiku i sl. Uglavnom, procesom subjektivacije lebdeći protoideologijski označitelji posve diseminiraju neku tvrdnu supstancu kao pretpostavku jezgre identiteta. Stoga ne čudi da je Lacan na neki način ukinuo subjekt i proglasio ga praznim mjestom, velikim prekrštenim S, tek „praznim mjestom u strukturi označitelja“ (Žižek, 2002: 105.). Prema tome subjekt je nešto poput praznog papira po kojem se ispisuje tekst svijeta. Ono što je napisano na takvom papiru predstavlja inventar osobnosti, naš subjektivni, odnosno simbolički kapital. Postavlja se pitanje tko je zapravo pisac koji nam pripisuje određeni označiteljski niz?, (namjera nam je pri tome izbjeći teološki odgovor: Bog). Naime, prema Althusseru mogli bismo zaključiti kako je nevidljiva ruka ideologije ona koja oblikuje tekstove naših života. Možemo zamisliti primjerice kako je ideologija poput naočala koje nosimo da toga nismo svjesni, a koje izobličuju i iskrivljuju predmete pred sobom pretvarajući ih u drugorazrednu zbilju – ono što predmeti *per se* nisu. Jedino što možemo učiniti, a u tome se krije mogućnost svojevrsnog heroizma subjekta, jest da priznamo sami sebi kako nam ideološka stakalca zamućuju pravu istinu, dakle da uvijek živimo u nekoj vrsti neistine ili barem iskrivljene istine. Agensi krivotvoritelji istine predstavljeni su u institucijama Ideološkog Aparata Države (IAD) – crkvi, obitelji, političkim strankama, humanitarnim projektima, ekološkim fundamentalistima, baletnim školama, subkulturalnim pokretima i sl.

Već nekoliko puta dosad spomenuli smo pojam «praznine» kao značenjskog mjesta koje sažima atmosferu svijeta Moderndorferova romana i psihološki sadržaj njegovih protagonista. Stajalište je ovog razmatranja kako egzistencijalna praznina glavnog junaka (Marjan) reprezentira nemogućnost njegove identifikacije s označiteljskim praksama Lacanova

simboličkog poretka. Naime, Marjan je bio nikakav ili bolje rečeno loš suprug (da je bio bolji vjerojatno si njegova supruga ne bi prerezala vrat (Moderndorfer, 2002: 94.)), loš otac kojeg kćer prezire jer godinama zna za njegove preljubničke prakse, njegova karijera policajca završila je otkazom, sklon je alkoholu, sudjeluje u ubijanju pasa lutilica, i sl. Lajtmotiv praznine povlači se strukturom romana poput svojevrsnog eha pripovjednog glasa, pa su tako i posljednje dvije riječi romana: „prazno, prazno“ (Moderndorfer, 2002: 189).

S obzirom na odnos praznine/punine, zanimljiva je Lacanova teza da praznina zapravo predstavlja višak. Kada bismo, recimo, imali prazan novčanik, Lacan bi nas uvjerio da je u pitanju višak Realnog koje izmiče simbolizaciji jer realno ne poznaje novac kao označiteljsku praksu. „Realno je apsolutno ništa, samo praznina, šupljina u simboličkoj strukturi koja markira neku središnju nemogućnost“ (Žižek, 2002: 233). Ako se vratimo poredbi s praznim papirom i ispisanim tekstom, mogli bismo reći da se Realno pojavljuje tamo gdje je određena riječ izbrisana gumicom. Na tom mjestu nastaje praznina koja zbog gramatičke i sintaktičke nužnosti zahtijeva svoj nadomjestak jer tekst (lanac označiteljskih praksi) bez njega ne funkcionira. Stoga, na mjestu praznine treba upisati novog označitelja kako bi se metonimijski niz zakrpao. Gledajte je ovog rada da su Marjanovi neuspjesi u jezgrenim društvenim vezama – braku, obitelji, odnosu s kćeri i dr. – mjesta obrisanih označitelja, egzistencijalne praznine u intersubjektivnoj sintaksi. Glavni Moderndorferov junak predstavlja alijenirani subjekt (poput drugih likova iz romana) koji teži simboličkoj integraciji, odnosno popunjavanju praznih mjesta. Ovdje dolazimo do Lacanova pojma prošivnog boda (*point de capiton*). Riječ je o svojevrsnoj značenjskoj zakrpi koja nanovo prošiva simboličku strukturu teksta. Naime, na obrisana mjesta društvenih označitelja koji su činili aktivni sadržaj Marjanova subjekta: suprug, otac, policajac, upisuje se novi zamjenski označitelj – „zavičajni nacionalist“, čime se metonimijskom nizu osigurava njegova sintaktička funkcionalnost.

2. Ideologija – prošivni bod Razlike

Na tragu transparentne ideologija, ako tako možemo nazvati alhusserovsku koncepciju ideologije kao sveprožimajućeg neosvijetljenog medija kroz koji subjekt spoznaje stvarnost, stoji i Žižekova teza: «Ideologija nije naprosto lažna svijest... prije će biti riječ o tome da tu realnost treba shvatiti kao ideološku – ideološka je društvena realnost ona čije samo postojanje implicira ne-znanje učesnika o njezinoj biti – to jest, društvena realnost čija sama reprodukcija implicira da pojedinci «ne znaju što čine» (Žižek, 2002: 39). S obzirom na pitanje nacionalizma možemo

reći kako dolazi do svojevrsnog obrata i da pasivni subjekt preuzima ideološke obrasce pretvarajući ih u aktivni element strukturiranja zbilje/povijesti. Isto tako, nacionalizam postaje Lacanov prošivni bod (*point de capiton*) koji zatvara prazninu unutar simboličkog lanca vezano uz situaciju glavnog junaka i njegovih prijatelja. Skloni smo ovdje prihvatiti tumačenje prema kojem se primarna funkcija nacionalizma očituje u identifikacijskoj potrebi (Biti: 126.).

U romanu *Predmestje* ta se potreba reprezentira kao «društveno-psihičko imaginarno okučenje» (Biti: 127.). Naime, protagonisti Möderndorferova romana svi su mahom društveni marginalci, neostvareni i nesretni pojedinci koji svaki sa svoje strane pati od označiteljske praznine i želje za društvenom integracijom. Takvim se paradigmatiskim odabirom autorova strategija oslanja na perspektivu ispisivanja povijesti/konteksta odozdo. Pasivna se egzistencija glavnih junaka, tzv. životarenje, tek na krilima nacionalizma (pri čemu imamo na pameti negativni nacionalizam koji mutira u šovinizam i ksenofobiju) transformira u svoju suprotnost: društveni aktivizam. Möderndorferovi protagonisti predstavljaju «svatkoviće», «obične ljude» koji napuštaju mjesto u diskurzu i zauzimaju mjesto proizvođača diskurza, tj. pripovjedača.

Nacionalističke prakse koje su reprezentirane u romanu djeluje unutar poznatog ksenofobičnog okvira «ne-Balkan-Balkan», ili «Europa-Balkan», što je moguće tumačiti u kodovima binarnih opreka civiliziranogagono (znakovita je u tom smislu poredba kojom glavni junak opisuje seksualne odnose mladog imigrantskog para Nebojše i Jasmine: «Lovita se. Kot dve mladi živali. Kot živali.» (Moderndorfer, 2002: 46). Prema takvom gledištu možemo se složiti s Kristevom da Balkan znači nesvjesno Europe, njezin nesimbolizirani prostor te upravo stoga Nebojša i Jasmina predstavljaju uznemirujućeg Drugog. Njihova osobna imena označitelji su etničke pripadnosti, o čemu svjedoči i Fredijeva izjava (Fred i unutar četvorice glavnih protagonista poprima tipološku funkciju «mozga ekipe»), naime nakon što čuje njihova imena, on zaključuje: «Vse je jasno! Ime pove vse! Ime nikar tako! Ime je važno!» (Moderndorfer, 2002: 20) i na drugom mjestu: «... Marjanova nova sosed... imata svoja imena in njuni imeni ne pomnita nič dobrega» (Moderndorfer, 2002: 22). Odbojnost prema Drugome opisana je i u sceni u kojoj se Marjan, prisluškujući ljubavnu igru mladog para u susjednom stanu, zatekne: «V neobvladljivem občutku jeze in sovraštva» (Moderndorfer, 2002: 37), ili kada ga prilikom susreta na hodniku Nebojša dobronamjerno dotakne: «Marjanu se naježi koža. Preplavi ga nekakšen gnus... gnus da ga je dotaknil človek... črn ko tujec... zoprn je... zoprn mi je... zoprn. Zoprn. Zoprn.» (Moderndorfer, 2002: 71/72).

Gnjev, mržnja, gađenje i odvratnost naličje su negativne identifikacije utemeljene na nacionalističkim premisama. Psihoanalitička teorija tumači takvo gledišta kao vlastito prepoznavanje, ono što u Drugome prepoznamo kao negativno zapravo je preslika naših slabosti. Ja je uvijek već projekcija Drugog, odnosno rezultat prvobitne i potisnute identifikacije s njime. Međutim, potreba za identifikacijom zahtijeva uspostavu neke granice između ideološkog registra Drugoga i nas. Čini se kako tu funkciju razdjelnice koja odvaja ja od Drugoga uspostavlja upravo Lacanov prošivni bod.

«... temeljni paradoks prošivnog boda: 'rigidni označitelj', koji totalizira ideologiju zaustavljanjem metonimijskog klizanja svoga označenog, nije točka najveće gustoće Značenja, neka vrst Jamstva koje bi, izuzeto iz razlikovnog međudjelovanja elemenata, služilo kao postojana i čvrsta točka referencije. Naprotiv, to je element koji predstavlja instancu označitelja u polju označenoga. U sebi nije ništa drugo nego 'čista razlika': njegova uloga je čisto strukturalna, njegova priroda je čisto performativna – njegovo označavanje podudara se s vlastitim činom iskazivanja; ukratko, to je 'označitelj bez označenog'... element koji samo zaposjeda mjesto određenog manjka...čista **razlika** percipirana je kao Identitet.» (Žižek, 2002: 140/141).

Upravo je nacionalizam taj 'rigidni označitelj' kojim Mōderndorferovi junaci sebi priskrbuju simboličko mjesto u polju označenog. Naime, protagonisti *Predmestja* zavičajni su fundamentalisti koji u nacionalnoj povijesti vide opravdanje svojih postupaka (Fred: «Končno smo na svojem. Tu smo že stotlje...») (Mōderndorfer, 2002: 165)). Dečki iz kuglane (nazovimo tako Mōderndorferove junake prema mjestu njihova okupljanja i druženja) jednostavno su strukturalni čistači koji pokušavaju zavičajnu etničku supstancu održati 'čistom' od strukturalnih zamućenja. Na kraju, tako dolazi do performativnog obrata pri čemu pojmovi: «animalno», «divlje», «necivilizirano», kojima se označuje ono Drugo (balkansko – Nebojša i Jasmina), postaju označiteljske prakse upravo njih samih. Naime, oni su ti koji automobilom namjerno pregaze Nebojšu i odvođe ga u napušteni kamenolom u kojem se zabavljaju ubijajući pse lualice, oni su ti koji vežu Nebojšu u lance i usmjeruju pušku prema njemu – je li puška okinula ili ne, ne zna se, ali ono što se zna, mladi imigrantski par zauvijek je protjeran iz «predmestja».

3. Zaključak ili zavirivanje u podtekst djela

Svojevrsni rezime dosadašnjeg izlaganja glasio bi: prijatelji iz «predmestja» nisu se mogli nikako drukčije simbolički integrirati nego putem praksi podivljalog nacionalizma, u njemu su pronašli prošivni bod koji im je pružio identifikacijsko «okućenje». Očigledna je autorska namjera prikazati neuralgičnu tranzicijsku stvarnost punu kontradikcija i društvenih procijepa, upravo sukladno onome o čemu piše Mitja Čander:

«Svijet u kojem se našla slovenska književnost nakon osamostaljenja odčaran je svijet. Snovi su prošli preko noći. Tranzicija nije izronila nekakvo općedržavno bratstvo, baš suprotno, u ime tržišta i individualizma društvo se još korjenitije raslojilo na bogate i siromašne... Pripovjedno vidno polje je uže, ali maksimalno osvijetljeno. Sve ono što prodire iz okolnog mraka prodire u osvijetljeni pojas neočekivanim zamahom. (Čander, 2004: 116/117)

Mödernderofov pripovjedni svijet tako «maksimalno osvjetljuje» život slovenskog predgrađa i njegovih protagonista. S obzirom na perspektivu heterodijegetičkog sveznajućeg pripovjedača, mi doznajemo dovoljno pojedinosti o životima likova i njihovim «življenim kulturama» da bismo takav svijet i njegovu duhovnu atmosferu mogli jasno zamisliti i dočarati.

Međutim, što je s onim nevidljivim dijelom teksta? Onime o čemu djelo šuti?, jer: «ono o čemu djelo šuti i način na koji šuti može biti jednako važno koliko i ono o čemu govori. U onome što je naoko odsutno može se kriti ključ njegova značenja.» (Eagleton, 1987: 192). Kod Čandera stoji: «Što čvršće stoje junaci tranzicije na tlu, toliko im više svijeta izlazi iz vidnog polja» (Čander, 2004: 117). Upravo taj svijet koji izlazi iz vidnog polja mogli bismo protumačiti kao „nijemu“ paradigmatiku, latentne sadržaje odsutne ideološke paradigme – nesusjesno djela. Stajalište je ovog izlaganja kako to nesusjesno djela predstavlja kompleks «bratstva i jedinstva», multietničkog amalgama jugoslavenske ideologije. Ali isto tako, *Predmestje* valja čitati kao simptom shizoidne svijesti postkolonijalnog subjekta koja na temelju povijesnih iskustava i suočena sa suvremenim globalizacijskim procesima kapitalističkog imperijalizma izražava identifikacijsku potrebu (koja pak vrijedi za sve male narode Srednje Europe) za nacionalnim okućenjem. Naravno, pri tome uvijek ostaje otvoreno pitanje suživota s Drugim i prihvaćanja prava manjina te pitanje funkcije književnosti: treba li staviti naglasak na umjetničku ili društvenu poruku?

Literatura

- Biti. Vladimir. 2000. natuknice: nesvjesno, prijenos, subjekt, ideologija, tekst, u: *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Biti. Vladimir. 1994. *Upletanje nerečenog*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Čander. Mitja. 2004. *Zemljovid za suvremenu slovensku prozu*, Riječi: časopis za književnost, kulturu i znanost Matice hrvatske, (4/2008), Sisak. 116-118.
- Eagleton. Terry. 1987. *Književna teorija*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Freud. Sigmund. 1984. *Uvod u psihoanalizu*. Novi Sad. Matica srpska.
- Freud. Sigmund. 1984. *Iz kulture i umetnosti*. Novi Sad. Matica srpska.
- Möderndorfer. Vinko. 2002. *Predmestje*. Ljubljana. Cankarjeva založba.
- Laplanche. J., Pontalis. J. B. *Rječnik psihoanalize*. Zagreb: August Cesarec.
- Solar. Milivoj. 1988. *Roman i mit*. Zagreb: August Cesarec.
- Žižek. Slavoj. 2002. *Sublimni objekt ideologije*. Zagreb: Arkzin.
- Žmegač. Viktor. 1982. *Književnost i zbilja*. Zagreb: Školska knjiga.